

megtisztításával spanyol alattvalóinak is kedvében jár, az ő régi kívánságukat teljesíti. Amíg a tengeri hadjárat tart, legalább a szárazföldön nyugton lehet a francia királytól, aki nem vállalhatja azt az erkölcsi ódiumot, hogy hátba támadja a császárt, mialatt az egész kereszténység védelmében a pogánnyal hadakozik.³⁵

A tuniszi emlékek is kísérthettek és Mária könyörgő figyelmeztetése, hogy megfelelő előkészület nélkül nagyobb vállalkozással ne kockáztassa magát és birodalmát.

Ha a Habsburg-birodalom nyugati és keleti részeinek érdekeit ilyen nehéz volt összeegyeztetni, vajjon csoda-e, hogy Ferdinánd sohasem tudta azt tenni, ami a magyarság érdekében állott volna?

A szultán már útban volt vissza Konstantinápoly felé, amikor a császári flotta Mallorcából Andrea Doria vezérése alatt elhajózott az afrikai partok irányába.

Október vége felé járt az idő s a tenger ismerői óva figyelmeztették a császárt az őszi viharok erejére. De amit egyszer elhatározott, azt végre akarta hajtani.

A vállalkozás a császárnak százötven hajójába került. A partra tett sereget az ellenség megsemmisítette, jelentős felszerelése odaveszett.

A császár körülbelül ugyanakkor érte el megmaradt hajóival a cartagenai kikötőt, amikor a Magyarországból diadalmasan hazatérő szultán bevonult fővárosába.

A Dunánál és a Földközi-tengeren egyformán az ozmán hatalom maradt felül.

A TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

I.

Buda elfoglalásával tulajdonképen mindkét politikai felfogást kudarc érte, azt is, amelyik a Habsburgok védelmében, és azt is, amelyik a török-barátságban kereste az ország üdvét.

Roggendorf csúfos veresége után jobban mint valaha, beigazolódott, hogy Ferdinánd ereje nem elég ahhoz, hogy az országot oltalma alá vegye.

A budai pasalik létesítése viszont azt mutatta, hogy nem lehet bízni a törökben sem.

Arra kevesen gondoltak, hogy azt, ami történt, a két ellentétes felfogás küzdelme okozta.

Emberileg érthető, hogy különösen kezdetben az a kudarc vert nagyobb hullámot, amely Ferdinándot érte. A gyengével és a tehetetlennel senki sem szeret közösséget vállalni.

Lukinich írja, hogy „a hadjárat szerencsétlen kimene-tele alapján rendítette meg Ferdinánd uralmát Magyarország területén . . . Rémület és csüggedés szállotta meg első-sorban a Habsburg-ház híveit, mert a Ferdinánd joghatósága alá tartozó magyarországi részek ki voltak szolgáltatva nemcsak a török hatalomnak, hanem János Zsigmond pártjának is, amely súlyban és erőben mitsem vesztve, a kí-

nálkozó előnyöket természetesen kiaknázatlanul nem hagyhatta.¹

De éppen mert az ő érdekeiket fenyegette nagyobb és közvetlen veszedelem, először a Ferdinánd-párti urak fogtak össze —: Perényi Péter, Bebek Ferenc, Balassa Imre és Serédi Gáspár, akik a János Zsigmond országrészében fekvő birtokaikat féltették.

A Tokaj várában (1541. szeptember 13-án) tartott értekezlettel indult meg ez a szervezkedés, amelyet az előbb Gönc városában, majd Olaszliszkára összehívott országgyűléssel próbáltak előbbre vinni.

Itt és a sárospataki összejövetelen született meg a szövetség Fráter György ellen és az a vád, hogy az ő árulása hozta a törököt Budára.

Perényiék törekvései eleinte nem keltettek visszhangot az országban. Mint Lukinich írja: „még a Ferdinánd párti köznemesség sem bízott bennük, mert lépten-nyomon kitűnt, hogy hazafiasnak látszó buzgólkodásuk valódi alapja önzés s hogy voltaképen nem a haza, hanem egyéni érdekeik kielégítését tartják legsürgősebb feladatuknak”.²

Fráter György sem maradt tétlen. Pedig Buda elvesztése bizonyosan mélyen megrendítette. Meggyőző bizonyossága ennek az a levél, amelyet 1542. május 29-én Déváról intézett a lundi érsekhez.³

„Vannak olyanok — írta —, akik azt mondják, hogy minden jog a fegyverben van s akik inkább akartak velünk fegyverrel végezni, mint méltányosan megegyezni. Ezeknek a meggondolatlan könnyelműsége okozta, hogy a királyi székhely, sőt majdnem az egész ország a hitetlen ellenség hatalmába került. Az az okoskodás vezette őket, hogy ha egy ütközettel nem is lehet mindent elintézni, a fegyveres próbálkozás után jobban megítélhetik a helyzetet (s majd eldönthetik, mit tegyenek). Egy sem volt közülük, aki meg tudta volna cáfolni az én álláspontom helyességét, nem

beszélve azokról, akik úgy gondolkodtak, hogy jobb, ha egészen elpusztul az ország, mint ha megkisebbedik vagy csonka marad — mert vannak olyanok is, akik hazájukkal szemben ennyire hálátlanok. Én azonban láttam, hogy a harc elveszte után semmi remény sem marad; abból merítettem bizalmat, ami még a kezünkön volt s könnyezve és a keresztény vallás parancsára hivatkozva nem szüntem meg őket nyilvánosan és négy szemközt inteni és figyelmeztetni, hogy inkább a közös javakkal törődjenek, mintsem hogy a kapzsiság által hagyják magukat vezetettetni. De olyan nagy volt az ő megátalkodottságuk s akkora a bosszúvágyuk, amit pedig semmi bántás nem ingerelt fel, hogy nem is hagyva időt a helyzet mérlegelésére, a gonosz háború mellett döntöttek, amelyet nem a kimenetele szerint ítélték meg, hanem a vak szerencsére bíztak s inkább választották ezt, mint a legméltányosabb megegyezést.

Ennek volt az eredménye az, ami következett s csodálatos, hogy nem történt még az elképzelhetőnél is sokkal rosszabb, ami ránk szakadt volna, ha az Isten az ilyen bajokban nem nyujtana védelmet. Ez a sorsunk. Gyötör bennünket a fájdalom, hogy ebben az igaz ügyben olyan aljas gyanút táplálnak ellenünk s hogy nagy keserűségünkre sokan bennünket okolnak mindazért, ami történt... Sokan még azt is hibául róják fel nekem, hogy lesujtott annak az embernek a halála, aki velem annyi jót tett. Amikor az ő méltó eltemetéséről gondoskodtunk, máris megjelentek Szekesfehérvárat a római király követei és azt követelték, hogy az egész országot ő felsége hatalmába adjuk. Ezt a felszólítást azzal a fenyegetéssel kísérték, hogy ha kívánságukat nem teljesítjük, háborúval foglalják el az országot. Mint-hogy az ország helyzete nem egyedül tőlünk függött, kérve kértem, adassék alkalom a dolgok megtárgyalására. Kértem azt is, ne akarják szándékukat háborúval megvalósítani, mert ezzel a szultánt Magyarország megtámadására inger-

lik. A császár által megerősített megállapodás értelmében előbb János király fiát kell atyai javaival kielégíteni. Ha ennek azonnali elintézése nem volt lehetséges, hitünkre ígértük, hogy addig is, amíg a királyfi atyai örökségének birtokába jut, vagy kéréssel, vagy ellenszolgáltatással („vel prece vel praemio“) mindent megteszünk, hogy a szultán részéről ne érjen baj. Erre éppen azok kezdtek sürgölődni (volitabant ubique), akiket János király nagy jótéteményekkel lekötöztetett és akiktől a hűséget és ragaszkodást leginkább el lehetett volna várni. Alig maradt lehetőségem, hogy összeszedjem magamat, máris itt voltak a nyakamon a háborúval, úgy akarva tárgyalni a békefeltételekről, hogy egyik kezükkel kenyeret kínáltak, a másikban kővel fenyegettek. Nyilvánvaló volt, hogy inkább megvetéssel, mint jószándékkal akarnak velünk elbánni. Mi, akik a haza üdvénél és a kereszténység fennmaradásánál nem ismertünk nagyobb gondot, huszonkét nap fegyverszünetet kértünk meggondolásra... A helyzetet a legkevésbé sem láttuk arra elég biztosnak, hogy más feltételekbe belebocsátkozzunk, mint amelyek a megállapodásban ki voltak kötve. Ugyanakkor a temesi gróffal együtt hajlandók voltunk szavunkat adni, hogy a feltételek teljesítése esetén a megállapodást végrehajtjuk. Mindezt semmibe sem vették és még csak nem is hallgattak meg bennünket.“

2.

A tanácstalan bánkódás és védekezés helyett Fráter György leszámolt a helyzettel és az állam vezetését iparkodott az új keretekhez igazítani.

Október 18-ára Debrecenbe országgyűlést hívott össze, amelyen a János Zsigmond uralma alá tartozó egész terület rendei képviselve voltak. Már ez a legelső alkalom megmutatta, hogy a „csonk“ egynek érzi magát és a csapás

súlya alatt nem töredezett részekre. Ezzel a döntő ténnyel szemben mit sem jelent, hogy egyes területrészek (Erdély, a temesi bánóság) némileg különleges szerepet tölthettek be, mert ez a szerepük a régi Magyarország keretén belül is megvolt. *A helyzet tehát szerkezetileg nem változott.*

Legfeljebb az történt, hogy a megkisebbedett országban megnőtt a „részek“ viszonylagos jelentősége. De ez természetes és magától értetődő s hatása abban nyilatkozott meg, hogy a csonka ország — továbbra is a régi magyar állam! — súlypontja később áthelyeződött keletre.

Jó időbe telt, amíg igazgatási, gazdasági és katonai tényezők mérkőzésének eredményeként a csonka ország megtalálta természetes súlypontját — de itt még egyelőre nem tartunk.

Elég annyi, hogy a magyar állam a szörnyű amputáció után újra feltápáskodott s az új keretek között folytatta természetes életfunkcióit. Fráter György államvezető képessége ezt a próbát is kiálta.

Ha Perényiéknek az volt a szándékuk, hogy Fráter Györgyöt megbuktassák, ezt a célt bizony nem érték el, de a barát — mihelyt a maga területén megvetette a lábát — szükségét érezte annak, hogy nyugat felé is biztosítsa helyzetét. Ettől nem tartotta vissza a vád és a gyanúsítás, ez a tipikusan magyar politikai eszköz. Számolnia kellett az országban kialakuló hangulattal, amelyet a vádaskodás mellett bizonyosan más források is tápláltak és amely — mihelyt a nemzet a csapás után magához tért — mind jobban a török ellen fordult.

Része volt ebben annak a meggyőződésnek, hogy a hatalmas császár azt már igazán nem fogja sokáig eltérni, hogy a szultán oda plántálja a lófarkas zászlót közvetlenül a birodalom küszöbe elé!

Rövidesen elterjedt a híre: milyen hatást keltett Buda elfoglalása az örökös tartományokban, Csehországban és a

birodalmi rendeknél. Most már — úgy látszott — valóban az ő bőrükre megy a veszedelem és az az állandó fenyegetés, hogy a budai basát csak néhány napi járóföld választja el Béctől.

A szász és a brandenburgi választófejedelem, a hesseni tartománygróf, Móric, János és Ernő szász hercegek Naumburgban már az ősz kezdetén megbeszélték a török elleni hadjárat dolgát és kijelentették, hogy súlyos áldozatoktól sem riadnak vissza. Ugyanilyen készséget mutatott Vilmos bajor herceg és az egyházi választófejedelmek.⁴

A német, osztrák és cseh rendek feltarajosodó buzgalmának hírért nem kis igyekezettel terjesztették azok, akik a nyugati segítségtől várták a maguk érdekeinek védelmét.

Az elkéseredés a törökkel szemben, a megduzzadó remények, hogy a Habsburg-fivérek most aztán csakugyan közbelépnek —: mindjobban átfestették az ország hangulatát, amit mesterségesen is tápláltak, ahogyan csak tudták.

Az egyik oldalon az ezekben a hangulati elemekben jelentkező mozgalom, a másikon Fráter György hatalma —: ez volt az a két tényező, amelynek az adott viszonyok között szinte szükségszerűen találkoznia kellett.

Fráter György szívében is lobot vetett az az elkéseredés a törökkel szemben, amelyet az ellene irányuló mozgalom vezetői szítottak legerősebben. Az olyan emocionális hatások, mint amilyen a csalódás és elkéseredés, kezdetben különösen hevesek. De a józan eszű barátoknak a mozgalom politikai hatásával és a nyugatról nagy hangon ígért segítséggel is komolyan számolnia kellett.

Vizont Ferdinándnak respektálnia kellett azt az erőt, amit János Zsigmond országa mindenk ellenére is jelentett és amely felejt úgyszólván korlátlanul Fráter György rendelkezett. A legnagyobb botorság lett volna azt az erőt és ezt az embert antagonizálni.

Laski már szeptember végén azt tanácsolta Ferdinándnak, keressen érintkezést a baráttal, aki „most a töröknek nevét is legbensőbb mélyéből gyűlöli”. „Ha a barát az övé lesz, a többiek tétova nélkül fogják követni.”⁶

Fráter György is hajlandó volt egyezkedni. Így találkozott ismét a két fél.

A felelősek elhatározását alátámasztotta az egész ország mindjobban kialakuló közhangulata.

A török elleni elkéseredésben összecsendült a magyar lélek túl a Tiszán és a Ferdinándnak hódoló területeken.

A két országrész között ezelőtt is eleven volt az összeköttetés. Különös symbiosis volt ez. A vér, a szellemi kapcsolatok, a közös érdek ereje összeláncolta őket s ha összeütköztek, ellentétük olyan volt, mint két egymással megférti nem tudó gályarabé.

Most, hogy innen is, túl is ráeszméltek arra, mit jelent a közibük ékelődő és súlyával rájuk nehezedő török — megint közelebb érezték magukat egymáshoz.

Érzésben, reményekben, tervezgetésekben ismét egy volt a régi ország. Az amputáció hatása ez —: ösztönösen hajoltak egymás felé, keresték egymás kezét.

A közvetítést Serédi Gáspár vállalta, aki erre november 21-én kapott Ferdinándtól felhatalmazást.

Perényiek december 6-ára Sajószentpéterre összehívott gyűlésén ugyan még bizalmatlankodott a köznemesség. A közben megindult és gyors eredménnyel kecsegtető tárgyalások híre azonban egyszerre változtatott a helyzeten.

A december 21-i miskolci országgyűlés, melyre több Tiszántúli megye is elküldte képviselőjét, már állást foglalt Ferdinánd mellett, akit a megjelentek valamennyien készek voltak elismerni Magyarország egyedüli törvényes királyául.

Nyolc nap múlva (december 29-én) Gyaluban a meggyezés is létrejött Izabella királyné megbízottai: Statileo

erdélyi püspök, Fráter György és Petrovics Péter — és Ferdinánd szövívője: Serédi Gáspár között.

Ez volt a „*gyalui compositio*“.

Ha a megegyezés szövegét elolvassuk,⁹ először is az tűnik fel, hogy abban „a magyar koronához tartozó városok és várak“ átengedésére és magának a szent koronának kiszolgáltatására vonatkozó rendelkezésen kívül, kizárólag Izabella és fia vagyoni jogi igényeinek rendezéséről van szó.

Erről is csak olyan értelemben, hogy Ferdinánd Izabella királynő és fia, „János herceg“ részére biztosítja „Szepes várát“, minden hozzátartozó városokkal, községekkel, majorokkal, adókkal, vámokkal, bányákkal és lekötésükre évi tizenkétezer magyar forintot. Valamennyi többi, nyilván ugyancsak vagyoni jogi természetű kérdésre vonatkozóan a felek két éven belül tartoznak megegyezni, amiért Károly császár és Zsigmond lengyel király utódaik nevében is kezességet vállalnak.

A megegyezés szövege azt a benyomást kelti, hogy egy olyan „*pactum a contrahendo*“-val állunk szemben, amely egyelőre csak a legfontosabb elvi szempontokat szegezte le.

Amolyan előzetes és ideiglenes megállapodás ez. Öt melléklete közül kettő ugyancsak vagyoni jogi kérdéseket rendez elvileg — Gönc és Telkibánya városát illetően Izabellával és fiával szemben, a pécsváradi javakat és Kolozsmonostort illetően Fráter Györggyel szemben. Egy mellékletben a sóbányák használatáról van szó, két további melléklet pedig újból Ferdinánd király kegyelmébe fogadja és bűnbocsánatáról biztosítja Statileo János erdélyi püspököt és Fráter Györgyöt, valamint azokat, akiket ők a megadott felhatalmazás alapján a király hűségére meg esketnek.

A megegyezés okmányait kiegészíti Fráter György írásos nyilatkozata, amely a következőképp szól:

„En Frater György váradi püspök és kincstárnok stb. ezzel az írással kijelentem és elismerem, hogy miután nagyságos Seredy Gáspár úrnak, Ő felsége megbízottjának közléséből tudomásul vettem a felszentelt fejedelemnek, Ferdinánd úr, a rómaiak és Magyarország, Csehország stb. felséges királyának a magyar királlyal szemben táplált azt az elszánt akaratát (elhatározását), hogy ezt az országot megvédi és az ellenség torkából kiragadja és hű alattvalóit királyi kegyelmébe fogadja — magamat Ő felsége hűségébe fogom ajánlani. Amint az igazság, a tisztesség és hűség kívánja, erőmhöz képest mindazt megteszem, amiről látni fogom, hogy felségednek és Magyarországnak előnyére és hasznára szolgál. Ígérem, hogy felségedet Magyarország igazi és törvényesen megkoronázott királyának fogom elismerni és teljes lélekkel, állhatatosan, híven és készséggel fogom szolgálni, ennek a pecséttemmel és kezem aláírásával ellátott levelémnek az erejénél és tanúságánál fogva.“

Egyedül ebben a nyilatkozatban van az országról, „az ország védelméről, az ellenség torkából leendő kiszabadításáról“ szó.

Ez a nyilatkozat egyike azoknak a felette ritka írásoknak, amelyek Fráter György valóban sajátkezű aláírását viselik.⁷ Ha a barátunk olyan komoly oka volt arra, hogy maga írja alá a nyilatkozatot, akkor nyilván a meg gondolt szövegezés is tőle ered. Márpedig a szöveg kifejezetten csak arra az esetre ígéri Ferdinánd leendő elismerését, ha bekövetkezik az, aminek a tudomásul vétele Fráter Györgyöt a nyilatkozat kiállítására indította —: nevezetesen, ha Ferdinánd az országot az ellenség torkából kiszabadítja.

Ha tekintetbe vesszük, hogy kivel állott szemben, akkor érthető, hogy más formulázást nem választhatott. A feltételhez kötött elismerés a római király méltóságával

nem lett volna összeegyeztethető. A barát mégis megtalálta a módját, hogy kellőképp kifejezésre juttassa, mi az, ami ebben az előlegezett aktusban számára egyedül döntő és fontos.

Ha a gyalui *compositio valamennyi* többi okmánya nem hallgatna az ország dolgáról, akkor talán helytállhatna az a vélekedés, hogy Fráter György nyilatkozatának szövegébe valamit bele akarunk magyarázni. De a többi hat okmány, amely Izabellán és fián kívül névszerint nevezi meg Statileo János erdélyi püspököt és Petrovics Péter tomesi grófot, egyetlen szóval sem említi az ország dolgát. Az okmányokban foglalt tisztára vagyoni jogi megállapodásnak csak a szent korona és a „koronához tartozó várak és városok” átadására vonatkozó stipuláció ad közjogi jelleget.

Ami Fráter György szívében feküdt, azt elmondta a maga nyilatkozatában.

A gyalui *compositio* ugyanazon az úton haladt, mint a váradi egyesség, de a benne foglalt szándék jóval tartózkodóbb, óvatosabb és bizalmatlanabb. Már nem annyira kísérlet, mint inkább számvetés az országban kialakult hangulattal és az ezen át megnyilvánuló törekvésekkel. Mint ilyen, a politikai nyugalom és kiegyenlítődség eszköze.

És még valami. Mód arra, hogy — amennyiben szükséges — méltányos és tisztességes feltételek mellett ki lehessen elégíteni és el lehessen tenni az útból a fiatal királynét, aki már az eltelt rövid idő alatt megmutatta, mennyire nem lehet országos ügyek intézésénél szeszélyesen változó elhatározásait figyelembe venni.

3.

Ferdinánd most csakugyan meg akarta mutatni, hogy még a császár segítsége nélkül is lábra tudja állítani azt a

hadsereget, amellyel majd ki lehet verni a törököt a Duna völgyéből.

Az 1541. december 5-ére Prágába összehívott gyűlés, amelyen a csehek mellett ott voltak az örökös tartományok rendei is, minden várakozást kielégített.

A cseh, morva, sziléziai, lausitzi és az örökös tartományok rendei olyan általános vagyoadót szavaztak meg, amelyből becslések szerint nem kevesebb, mint egymillió száznegyvenhatezer forint jövedelemre lehetett számítani. Ebből az összegből huszonnégyezer katonát lehetett nyolc hónapon át eltartani.⁸

A Speieri-i birodalmi gyűlés is jó kilátások mellett nyílt meg a következő év tavaszán, bár a francia király mindent megtett, hogy legalább a protestáns rendeket visszatartsa minden törökellenes hadjárattól.

A birodalmi rendek mégis az eddig csak papíroson biztosított ú. n. töröksegély kétszeresét ajánlották meg, azaz negyvenezer gyalogost és nyolcezer lovast. Amivel szemben Ferdinánd az ellátás és szállítás költségeit és a tüzérségi felszerelés rendelkezésre bocsátása mellett még húszezer — felében lovas katona felállítását vállalta.

Papíron így máris együtt lett volna kilencvenkétezer ember csak a birodalomból. Ehhez járultak volna még a magyarországi csapatok és az a sereg, amelyet a pápa ígért.

Ilyen kilátásokkal indultak meg az előkészületek a „birodalom nagy hadivállalkozásához”, amelyet olyan kitűnően írt meg Károlyi Árpád, hogy valóban felesleges ezt itt újból megkísérelni.

Számunkra elég annyi, hogy noha a birodalmi csapatoknak már május elején össze kellett volna gyűlniök Bécs mellett, július 8-ig, amikor is már nem lehetett tovább halogatni az elindulást, a biztosított kontingensnek csupán egy harmada állott rendelkezésre.

A magyarokkal, horvátokkal és a pápa háromezer olasz fegyveresével együtt mégis kitett vagy ötvenezer embert az ostromágyúkkal is jól felszerelt sereg, amelyet tekintélyes dunai flotilla kísért.

A nagy pihenők között csigalassúsággal vánszorgó haderő csak szeptember 28-án kezdte meg nem is Buda, csupán Pest város ostromát és nyolc nap múlva úgy szaladt szét, mintha soha együtt nem lett volna. Pedig ez a tekintélyes haderő mindössze hétezer törökkel állott szemben.

Az események további alakulásának szempontjából közböbs, hogy miért történt így, ki felelős érte és ki nem — de Fráter György politikáját semmi sem igazolja jobban, mint ez a gyalázatos kudarc. Az a tény, hogy még akkor is, amikor nemcsak a jószándék, az elhatározás és az akarat, de az eszközök is rendelkezésre álltak, mégis ilyen megalázó-síralmasan végződött Ferdinánd egyetlen komoly kísérlete az ország felszabadítására.

Ferdinánd azt írta a császárnak, hogy a jó vezetéshez szükséges értelem hiányzott („en quoy semble a eu faulte de bons cerveaux pour la bonne conduite“).⁹

Aligha gondolhatta meg, mit jelent ez a vallomás.

Persze megint a császár segítségét kérte a közeledő veszedelmek ellenében. Jól látta ezeket a veszedelmeket, de vajjon tudta-e, hogy felidézésükhöz ő maga is hozzájárult?

A császárt pedig hiába kérte; annak most máshol volt minden gondja. A francia király 1542. július 12-én — amint előre látható volt — megüzente a háborút és a közel félszázados harc megint fellángolt szárazon és vízen.

4.

A politikai módszerek sematikus alkalmazása egyik legjellemzőbb vonása Ferdinánd politikájának. Ebben szu-

verénul túltette magát korábbi eljárások tapasztalatain és tanulságain.

A „nagy hadi vállalkozás“ megindítása előtt megint követet küldött a portára Tranquillus Andronicus személyében.

Tudta, hogy a háborúskodás pénzbe kerül és kockázattal jár, hajlandó lett volna tehát évenként akár száztízezer aranyat is fizetni a szultánnak, ha átengedi neki egész Magyarországot.

Most amikor az ország megszerzésének másik eszköze: a fegyver is, úgy látszott, rendelkezésre áll, a követ a szokottnál magasabb hangon beszélt. „Ha a szultán nem enged, a birodalmi sereg erővel veszi vissza az országot; ha Budát nem adják, hosszú háború fenyeget.“¹⁰

Sem a szultánt, sem a basákat nem ijesztette meg ez a legénykedés. Még akkor is, amikor a birodalmi sereg már felvonulóban volt, a béketárgyalások előfeltételeként a négy dunántúli vár (Esztergom, Tata, Visegrád és Székesfehérvár) átadását követelték a bennük levő ágyúkkal együtt. Rusztán pasa — mintha tudta volna, mi lesz a hadjárat eredménye — gúnyosan invitálta a római király seregeit Budára, „ám foglalják el, ha tudják!“ S ha Ferdinánd követte a hosszú háborút emlegette, a portán kész volt a válasz, hogy sor kerülhet még Bécs ostromára is.¹¹

Ez a követküldés is csak arra volt jó, hogy oktanul előre beharangozza a bécsi terveket.

A kapkodás és bizonytalanság csak az önbizalom hiányára vallott, s a gyengeség csalhatatlan jele volt a török szemében.

Tranquillus jelentése viszont hamis illuziókat keltett Bécsben. A követ a török nép békevágyáról, a török katona gyávaságáról, a szultán kincstárának megfogyatkozásáról jelentett, ami gyakran előfordul az olyan követeknél, akik

iparkodnak a dolgokat megbízójuk kívánsága és vágyai szerint látni.

Amikor Ferdinánd a követküldéssel előre felfedte terveit a szultán előtt, lehet-e csodálni, hogy a romániai beglerbég, Buda felmentésére elindított seregével, október elején már Pécsvárad közelében állott? (Ferdinánd a császárhoz intézett levelében huszonöt-harmincezer főre teszi ezt a sereget.) Konstantinápolyi parancsra októberben Péter moldvai vajda is betört Erdélybe s szörnyen fogadkozott, hogy Székesfehérvárig meg sem áll, ott bosszúlja meg magát János király holttetemén.¹²

Attól lehetett tartani, — még Ferdinánd is számolt ezzel¹³ — hogy a beglerbég Erdélybe vonul, ott telet át s a vajdával összefogva, úrrá lesz egész Magyarország fölött.

Nem valószínű, hogy a gyalui compositio egészen titokban maradt volna a porta előtt. Lehet, hogy még nagyobb füstje volt, mint amennyit ez a semmitmondó megállapodás jelentett.

Fráter Györgynek a maga elszigetelt helyzetében mindenestre jóval több oka volt az aggodalomra, mint Ferdinándnak. Az ő országa számára az élet és a halál kérdését jelentette, amit a szerencsétlen hadjárat maga után hozott.

Minden ügyességére, nyugalomára és meggondoltságára szüksége volt, hogy ebből az átkozott helyzetből kikeveredjék. Ha elveszti a fejét és védekezni kezd, kikerülhetetlenül az országra dönti a veszedelmet.

Az volt a mentsége, hogy a török valóban nem hódítani jött s így ajándékokkal és fogadkozásokkal a beglerbéget és az ő parancsával a moldvai vajdát visszavonulásra lehetett bírni.

Török küldöncök még decemberben tudomására hozták, hogy jó lesz, ha az elmaradt adók gyors megküldésével tisztázza magát minden gyanú alól a portán, „mert a szultán áprilisban tengernyi sereggel indul meg az országba.

A moldvai és havasalföldi vajdáknak is megparancsolta, hogy csatlakozzanak seregéhez“.¹⁴

Vajjon kell-e ezek után külön megmagyarázni: miért nem lett semmi a gyalui megállapodásból?

A Buda alá küldött sereg felbomlása után, reményeiből kijózanodva, Ferdinándnak is meg kellett volna értenie, hogy ez az egység is megbukott.

1542. október 18-án ezt írta bátyjának: „félek a vajda özvegyének és a barátnak változékonyságától, nem fogja-e a sereg visszavonulása és a dolgok jelen állása arra indítani őket, hogy véleményüket megváltoztassák? Látom, milyen nagy a magyarok megdöbbenése és kétségbeesése a felett, hogy a Pest alatt állott sereg minden ereje ellenére sem tudott semmit sem elérni. Reményeik a jövőre ezzel alaposan megcsappantak. Attól félnek, hogy a török most minden erejét ellenük fordítja s minthogy helyzete ott máris nagyon erős, aligha fogja Magyarországot kiengedni a kezéből. *Magam sem tartom ezt valószínűnek.* Ezért aggódom azon, nehogy a magyarok most összefogjanak a törökkel. Azon leszek és mindent megteszek, hogy a (gyulai) egységet mégis végrehajtsuk. Mindazzal, amire képes vagyok, a dolgok jobbra fordítására törekszem. Hogy megmutassam nekik jóakaratomat és hajlandóságomat, csapatokat küldök Erdélybe, hogy bátorítsam és jobban biztosítsam őket az ellenséggel szemben, de azért is, hogy megtartsam őket a jó úton...“¹⁵

Ugyanebben a levelében értesíti a császárt arról, hogy Perényi Pétert az ő (Ferdinánd) döntésére és parancsára fogságba vetették, azért, mert „egyértétsben látszott lenni az ellenséggel s gyanús összeköttetéseket tartott fenn vele“.

A magyaroknak ígért jóakarát és kegyes hajlandóság egyelőre ebben mutatkozott meg.

Perényi már az előző évben, Roggendorf oldalán és most a birodalmi seregben is, csapataival együtt igen bátran

viselkedett. Ezt elismerte róla a császárhoz intézett jelentésében Hans Ungnad is.¹⁶ A Pest ostroma körüli csatározásokban túlnyomórészt magyar csapatok vettek részt.

Ferdinánd a bécsi tanácsurak intrikáira mégis Perényin töltötte ki mérgét. Valószínűleg azért javasolták elfogatását, hogy eltegyék az útból ezt a tekintélyes és gazdag magyar főurat, aki az állami főhatalmat kétszer is a kezébe vehette volna. Hét évig maradt börtönben s kiszabadulása után rövidesen meghalt.¹⁷

Börtönbe került Pekry Lajos is.

Még Ferdinánd magyar híveinek körében is nagy megütközést és felháborodást keltett Perényi és Pekry elfogatása.

Thurzó Elek azonnal lemondott a királyi helytartói tisztről. Sajnos, nem azért, mintha ezzel tiltakozni akart volna.

Ezt írta Nádasdynak: „Nem titkolom Kegyelmed előtt, hogy súlyos gondjaimat és aggodalmaimat nem kevésbé növelte Perényi úr elfogatása . . . Mint meghitt barátomnak, bizalmasan írom, hogy olyan tanácsosok mellett, amilyenek a fejedelmet körülveszik, nem érzem magamat biztonságban. Tűrhető volna talán, ha mindezek nyíltan történnének. De annyira mennek a gonosz és szemtelen emberek, hogy a tanácson kívül, lakomák és más összejövetelek alkalmából is ilyen zsarnoki rendszabályokról beszélnek. Ezért vagyok kénytelen lemondani helytartói tisztemről. Mert mit várhat az ember az ilyen tanácsosoktól, akik vagy képtelenek vagy hanyagok arra, hogy dolgaiknak kötelességük szerint megfeleljenek, de az embert bevádolni mindig készek.”¹⁸

Maga Perényi fogságából megüzente Fráter Györgynek, hogy Ferdinándban ne bízzék, mert aki vele (Perényivel) így bánt, másokkal sem lesz kíméletesebb, ha egyszer a hatalmat kibocsátják a kezükből.¹⁹

Szinte imponáló az a görcsös szívósság, amivel Ferdinánd mindezek ellenére a gyalui compositio végrehajtásához ragaszkodott.

Alig egy héttel a pesti kudarc után, azaz ugyanakkor, amikor a császárnak a helyzetről jelentett, arra utasította Serédi Gáspárt: szerezzen az egyességnek haladéktalanul érvényt és kísérje Izabella királynét Szepesvárra.

Jellemző, hogy a szepesi várat és tartozékait Thurzó Elek tartotta a kezében s ő csak „méltányos kárpótlás” ellében lett volna hajlandó ezekből a birtokokból kivonulni.

Serédi Gáspár keményen kardoskodott az egyezmény végrehajtása mellett. Azzal fenyegetődött, hogy Ferdinánd fegyverrel jön az ország ellen és erre biztatta a királyt is;²⁰ Erdélyben is megpróbált a reábízott feladat teljesítéséhez híveket szerezni.

A december 20-án megnyílt tordai gyűlésen megkapta a választ.

Erdély rendei — csak a szászok követe emelt óvást — kimondták, hogy János Zsigmondot törvényes fejedelmükül elismerik, a töröknek a kívánt évi tízezer arany adót megfizetik és felkérlik Ferdinándot, hogy ha már védelmükről gondoskodni nem tud, legalább engedje meg, hogy arról kizárólag a rendek intézkedjenek.²¹

Lényegében ugyanilyen értelemben határoztak az 1543. február 11-i részgyűlésen a tiszántúli megyék rendei. Minden tekintet nélkül Ferdinándra és kívánságaira önállóan rendelkeztek ügyeikről és a kormányzás, igazságszolgáltatás és pénzügy vezetését Fráter György kezére bízták.²²

A tiszántúli ország állásfoglalása tehát megint egységes volt. A terület rendei érezték és kifejezésre juttatták érdemben azonos állásfoglalásukkal azt, hogy összetartoznak.

A gyalui egyesség ezzel félre volt vetve.

KILENCEDIK FEJEZET

A SORVADÓ FA

I.

Bécsben már az 1543. év legelején tudták, hogy Szulejmán ebben az évben ismét maga száll hadba.

Ez volt a tizedik hadjárat, amit személyesen vezetett. Hammer szerint seregének creje és felszerelése minden eddigit felülmult.¹

Magyarország felől a szárazföldön a szultán, a tengeren Chair-ed-din Barbarossa flottája (amelynek vezetésében a francia Paulin is résztvett), nyugaton, Németalföld területén és Luxemburgban a francia király támadt rá a Habsburg-birodalomra.

A magyar részek védelmére úgyszólván semmi erő sem jutott. Senkinek sem volt kedve az előző évi kudarcot újból végigjátszani.

Valpó, Siklós, Pécs könnyűszerrel a szultán kezébe jutott. Augusztus 10-én már Esztergomban is a török volt az úr. Körülbelül ugyanakkor (augusztus 22-én) Chair-ed-din Barbarossa elfoglalta Nizzát, ahol öt évvel azelőtt a császár és a francia király tíz évre fegyverszünetet kötöttek.

Esztergom után Tata és Székesfehérvár is elesett. Most már csak Visegrád maradt a következő évre ama négy vár közül, amelyek átadását követelte a szultán, minden béketárgyalás előzetes feltételként.

A TERJEDŐ TÖRÖK ÁRADÁS

Szulejmánnak egyelőre ennyi is elég volt. Szeptember 21-én hazatérést rendelt. Budán azonban jelentékeny erőt hagyott.

A török hódítás nyugat felé hatalmasan kiszélesedett — János Zsigmond országa még messzebb szakadt el a Habsburg-birodalom határaitól. Most már mindjobban önmagára volt utalva.

A következő 1544-es évben megint terjedt a török áradás —: Visegrád, Nógrád és Hatvan az új foglalás állomásai.

Úgy látszott, hogy ezt a folyamatot senki feltartóztatni nem tudja, de talán nem is akarja.

Újból és újból beigazolódott, hogy akármilyen hatalmas sereggel jöjjön is a szultán, arra nem érez magában kedvet, hogy a birodalom testébe belevágjon. Szívesebben elkerülte a kockázatot.

A hódítás igazi vágya ellanyhult. Az ozmán hatalom roppant teste elnehezedett. Akkor mozdult, ha birtokállományát támadás fenyegette és ilyenkor a nagy tömegek súlyával csúszott előre. Nem életének belső törvénye, de külső események szabtak mozgásának irányt. S a mozdulat eredménye már nem hódítás volt, a szó politikai értelmében, de foglalás és terjeszkedés, hogy azután eliszaposodjék, holt ág legyen belőle, amely a török számára többé nem vezetett sehová. Minthogy tulajdonképpen kívülről és nem a birodalom központi idegrendszerének elevenjéből jött az, ami mozgását el-elindította, a perifériák szerepe megnőtt.

Elkezdődött az a korszak, amikor a határszéli basák a maguk szakállára fognak hatalmaskodni és terjeszkedni. Persze mindig a legkisebb ellenállás irányában. Ezért volt aránylag könnyű őket ajándékokkal lekenyerezni.

Ezzel a védekezés talán egyszerűbbé, de hatása és eredménye merőben bizonytalanná vált. A basák és bégek kedvének vagy személyének változásával a helyzet is megvál-

tozott. Mind nehezebb volt különbséget tenni a között, vajon magával az Ozmán birodalommal, avagy csak zsákmanýra éhes basáival áll-e szemben az, akit török támadás ért. Most lesz csak igazán nehéz a törökkel békében élni! Fellazulnak a határok. Ez a szó „határ“ elveszti tulajdonképeni jelentőségét. A nemrég még magyar uralom alatt állott területek életébe bevonul a teljes bizonytalanság és az esetlegesség.

Amolyan vadvizes területté válik az ország, ahol nincsen gát és nincsen árok és ahol a határszéli basa, a nyugati zsoldos katona és a hatalmaskodó úr számára szabad préda minden. A török hatalom ott, ahol magára hagyott, védtelen területtel érintkezett, úgy marta magát bele ebbe a területbe, mint rozsa a vasba. Kicsinyek és nagyobbak egyenként, most már a saját oltalmukra iparkodtak — úgy ahogyan tudtak — a törökkel megegyezni. „Az 1543. évi hadjárat óta az alföldi urak és nemesek között mind többen találkoztak olyanok, akik a budai basával szerződésre lépve hódolattal és évi adózással váltották meg javaik elpusztítását.“² Helyenként az agyonsanyargatott jobbágyság kényszerítette földesurát a hódolásra. „A jobbágyok megúnva a sok pusztítást és a török izgatásaira, akik nekik a maga uralma alatt jobblételet ígért, több helyen visszasedelőzködtek, megtámadták uraikat és összekötözve javaikkal együtt átadták őket az ellenségnek.“³

A török hatalom tudatosan segítette elő a felmorzsolásnak és elporlasztásnak ezt a folyamatát. A már meghódolt vidék kevesebb terhet viselt, mint amennyi sarcot és pusztítást szenvedtek a Ferdinándnak adózó megyék.⁴

A magyarság végzetesen elmulasztotta azt az időt, amíg még nemzeti és területi egységének birtokában a maga erejével és tekintélyével úgy rendezkedhetett volna be és egységének biztos védelme alatt mindenkor úgy alkalmazkodhatott volna a változó viszonyokhoz, ahogyan azt érdekei

szükségessé és a körülmények lehetővé tették. Ahogyan minden létező él —: az egyének éppen úgy, mint a nemzetek.

A maga szűkebbre szabott területén, rendkívüli nehézségek között ezt próbálta most a János Zsigmond országában összeszorult magyar állam.

Birtokállományának számbavétele és biztosítása volt az első feladat.

Az a folyamat, amely minden nemzeti közösség halála — mert elemeire bontja a közösséget — János Zsigmond országát is fenyegette.

Minden újra induló élet azzal kezdődik, hogy körülnézünk —: mi is az, ami a miénk és javainkat gondjainkba vesszük.

A bizonytalanságból csak úgy lehet kikeveredni, ha az ember tudja, ki a barát és ki az ellenfél? Kik tartoznak össze és kik azok, akik kiválnak vagy távol tartják magukat a közösségtől?

Ahogy az 1541. évi december 18-án Debrecenben tartott országgyűlésen megjelentek az erdélyi kiküldöttek, úgy az 1544. augusztus elején tartott tordai országgyűlésen ott voltak a tiszántúli megyék képviselői. Az összetartozás és közösség tudata fenntartotta az államot.

2.

A két szövetséges: a francia király és a szultán harca a császár ellen, csak a szultánnak hozott eredményt.

Könnyű eredményt, mert a magyarországi részeket valójában senki sem védte. A magyar területeken akadálytalanul gázolhattak a szultán lovai. A Lajtán inneni terület csak előtere volt a birodalomnak.

A nyugaton már 1543-ban a császár fegyverei mellé szegődött a szerencse. Az 1544 júliusában Metzről kiinduló csapatok a Maason át gyors iramban haladtak a Marne felé.

Szeptember elején a könnyű lovasság elérte Meaux-t. Párizs szíve beleremegett.

Most egyszerre jelentőséget kaptak a már júliusban megkezdődött béketapogatódzások. Szeptember 14-én — ugyanazon a napon, amikor a császárral szövetségben operáló angol király elfoglalta Boulogne-t — létrejött a béke, amelyet „a crépy-i béke“ név alatt ismer a történelem.

Hagyományos szerencséje nem hagyta el a császárt. Július 20-án azt írta nővérének, hogy a hadjárat költségeit legfeljebb szeptember 25-ig tudja fedezni. Tíz nappal előbb a francia király okosabbnak látta kiegyezni.

A kiegyezés nagyjában mindannak a megerősítését jelentette, amit a cambrai béke és az aigues-mortesi megállapodás magában foglalt. A francia király nemcsak elismerte Károly győzelmét, de kötelezte magát arra, hogy a császárt a szultán ellen tízezer fegyverrel és hatszáz nehéz lovassal segíti.

A francia-török szövetség — legalább papiroson — összetörött.

Ferenc arra is kötelezettséget vállalt, hogy a vallásbéke megteremtésében kezére jár a császárnak. Elősegíti az egyház reformját, az általános zsinat megtartását és a protestánsok visszavezetését az egyház kebelébe. Szükség esetén erre a célra is ugyanolyan erővel áll rendelkezésre, mint a török ellen.

Úgy látszott mintha Károly és Ferenc Európa két nagy kérdésében egyetértének.

Károlyt még az előző évből két ígélet kötötte.

Az egyik a protestáns rendekkel, a másik Ferdinándal és Magyarországgal szemben. A protestánsokra a császárnak akkor szüksége volt a francia király elleni háborúban. Ferdinándot meg akarta nyugtatni.

A schmalkaldeniek előtt megnyílt a kilátás, hogy ha helytállanak a császár mellett, akkor Károly, mihelyt erre

módja és ideje lesz, azaz mihelyt a francia háború véget ér, elsőnek a vallási ellentétek kiegyenlítését veszi a kezébe.

Ferdinánd és külön a magyar országtanács is arra kapott ígéretet, hogy mihelyt a császár a franciával végez, „minden erejét a közös ellenségre fordítja“.⁵ A magyarság nagyrésze erősen bízott ebben az ígéletben.⁶

A Crepy-i béke után a császár úgy döntött, hogy előbb a vallási ellentétek rendezését veszi sorra, a török hadjárat ügyét későbbre halasztja.

Egyik elhatározásban sem volt köszönet. Azoknak, akikkel szemben ígéletét megtartotta, éppen olyan kevés okuk volt hálára, mint a csalódottaknak.

A vallásvita számára biztosított priusból fakad a háború a schmalkaldeniek ellen...

Be kell vallani, hogy a császár döntése logikus volt. Okszerűbbnek látszott előbb a kereszténység egységét megteremteni és csak azután fordulni a pogány ellen. Különösen, amikor az európai politikai konstelláció is ezt a problémát tolta előtérbe. Franciaország és Anglia, a közöttük tovább folyó háborúban egymást kölcsönösen lekötve tartották. A protestáns fejedelmek egysége és szolidaritása gyenge lábon állott. A pápa támogatása biztosítva volt.

Most már csak arról kellett gondoskodni, hogy a török se zavarja meg a rendcsinálást a birodalomban. Erre jó volt a francia király, aki előnyösen közvetíthetett a fegyverszünet vagy éppen a béke érdekében a szultán és a Habsburg-fivérek között.

Az, ami a császári döntésből a dolgok logikus rendjén következett, a „megcsalatkozottak“-at becsapottakká tette.

A császár azzal, hogy a vallási ellentétek rendezésének elsőbbsége mellett foglalt állást, nem csupán elhalasztotta a megígért török hadjáratot, de kénytelen volt a törökkel békét kötni.

A politika vargabetűin át így fordulnak a dolgok visszájukra.

Amikor a császársban megerősödött az elhatározás, hogy a vallás ügyének ad elsőbbséget, Ferdinánd 1545. február 2-*ra* Nagyszombatba már összehívta az országgyűlést, amelyen a magyar rendekkel a tavaszra tervezett nagy támadó hadjáraton leendő részvételüket akarta megvitatni.

Ferdinánddal együtt a magyarság nagyrésze ennek a támadó hadjáratnak a várakozásában élt. A császár válaszként az 1543. novemberében Besztercebányán tartott országgyűlés határozata alapján Speyerbe küldött követek előterjesztésére, 1544. május 7-én kelt iratában⁷ határozott ígéretet tett, hogy a következő év tavaszán saját és a német birodalom haderejét személyesen fogja Magyarország felszabadítására vezetni. Ez az ígéret elevenen élt a lelkekben. A magyar rendek csak a császársban bíztak. Ferdinánd kérésére ezért küldött Károly külön követet az országgyűlésre.

De milyen nagy volt Ferdinánd megütközése, amikor az 1544 decemberében Bécsbe érkezett császári orátortól, Veltwyck Gáspártól azt kellett megtudnia, hogy a hadjáratból nem lesz semmi, legalább is nem a császár támogatásával és részvételével; őt kötelessége a wormsi birodalmi gyűlésre szólítja Németország belső ügyeinek rendezésére, mert „ezektől függ minden“.⁸

Ferdinánd mindig gyorsan alkalmazkodott. Most is ezt tette. Veltwycket arra kérte, hogy a császár új elhatározásáról senkinek se beszéljen. Még a legbeavatottabb udvari emberek előtt se ejtsen el egyetlen olyan szót, amiből bárki is gyanút foghat. Veltwycknek, jelentése szerint, azzal érvelt, hogy „ha a magyarok neszét veszik annak, hogy a császár a hadjáratban személyesen nem vesz részt, akkor ezzel az ő (Ferdinánd) ügye is elbukik, mert a magyarok felmondják neki a hűséget és kiegyeznek a törökkel“.

Ugyanakkor elhatározta, hogy sürgősen követet küld a szultánhoz. Ha béke készül a császár és Szulejmán között — legyen ő elsőnek a portán.

Ferdinándnak nem eshetett nehezére ez az elhatározás, mert már 1544 nyarán — mintha megjegyezte volna a fejleményeket — a portugál király Konstantinápolyba küldött követe: Odoardo Cataneo útján a béke irányában tapogatózott.

Az esztergomi érsek pedig ugyanakkor a király nevében fegyverszünetet kért a budai basától.⁹

Amit nem volt szabad megtenni a magyaroknak a maguk védelmében, abban Ferdinánd még a császárt is meg akarta előzni.

Amennyire a császári orátor jelentéséből következtetni lehet —: Ferdinánd december 10-e körül tudta meg a császár új elhatározását. December 28-án már elkészült az utasítás a Konstantinápolyba induló Adurno Jeromos részére. Március 2-án — alig néhány nappal azután, hogy a nagyszombati országgyűlés megkezdte tanácskozásait — a római király követe elmondta alázatos köszöntőjét Rusztán nagyvezérnek. „Könyörgök az Isten irgalmáért, adja meg nekem azt a kegyelmet, hogy mondhassak olyanokat, amik az isteni felségnek dicséretére és dicsőségére váljanak és a hatalmas úr szerencséjének és hírének magasztalására, a te nagyságodnak pedig gyarapítására. Felsőges királyom üdvözlöl téged mint jó barátját és testvérét, kívánja és meg akarja tartani barátságodat, amíg csak él.“¹⁰

A követküldés és az alázatos hangú békekoldulás híre hamarosan eljutott Nagyszombatra. Valószínűleg bécsi indiszkréción révén. Wormsi kereskedők azt is megírták, hogy a francia király tanácsára a császár is békét kér a töröktől.

A magyar rendek felháborodása hullámokat vert. Érdemes elolvasni, amit erről Veltwyck jelentett.¹¹

„A magyarok diétáján a legborzasztóbb hangulatot találtam. Olyan féktelen szavakat hallottam, mint még soha az életben, válogatott gorombaságokat és sértéseket, amiben egyik voltak a nagyok és a kicsinyek felséged és a római király ellen. Azt mondták, hogy felséged köpönyeget fordított és úgy tesz, mint fivére szokta s hasonló méltatlan dolgokat. Felséged követei megcsalták ezt az országot s a mostani követ (Veltwyck maga) sem tesz mást —: megígéri azt, amit a császár nem fog megtartani, csak azért, hogy a római király útját egyengesse, aki így akar pénzhez jutni. Azt is mondták, hogy utasításom Prágában készült s sok más dolgot, amit nem merek jólélekkel leírni. Azt, hogy ha felséged nem tekintené a kereszténység és Magyarország ügyét elveszettnek, sohasem járult volna hozzá ahhoz, hogy fivére egy orvost (nyilván Adurno-t értik alatta) küldjön Kostantinápolyba, aki a fegyverszünet színe alatt olyan hátrányos békét kér, amilyenről még senki sem tárgyalt a törökkel. Azt is megjegyezték, hogy a békekérés formája és módja az alázat és hódolat legvégső határán jár s a Dráva-folyóig mindent a töröknek juttat... Minthogy a császárnak itt van a követe, aki többször megfordult a római király udvarában, Herost doktor útja nem történhetett a követ tudta nélkül, sőt nyilván az volt a feladata, hogy a fegyverszünet s ennek révén a béke-kérésre vonatkozó elhatározás hírére meg hozza. Ami kitűnik abból, hogy a szóbanlevő orvost csak az én érkezésem után indították el.“

„A császár elhagyta a kereszténység ügyét, mentegőtözését most fizesse meg a birodalom! Mert ha a fegyverszünetet egyszer megkötötték s a béke kilátásban van, a birodalom minden fizetésből kivonja magát; pedig hajlandó volt és meg is ígérte, hogy megteremti a békét, csak a császár és a római király nem akarták.“

„Azon a napon, amikor szólnom kellett a rendekhez, érkezett a fegyverszünet híre és a budai basával február

5-én létesített megállapodás részletei. Ugyanakkor kereskedők Wormsból küldött leveleiből itt arról is tudomást szerettek, hogy a francia király közvetítésével felséged is békéért instanciázott a töröknél. Széltében hangoztatták, milyen nagy ember Fráter György s mennyivel jobb az, amit ő csinál. Egyesek azt is mondták, hogy végezni kellene a Nagyszombaton levő németekkel és csehekkel és más olyan dolgokat, amit nem akarok a levélre bízni...“

Amint látszik, a rendeknek nemcsak a szája, de a szeme is nyitva volt és helyesen ítélték.

Az érthető volt, hogy a császár közvetlenül a francia háború befejezése után nem vállalhatta a nagy költséget és felkészülést igénylő törökellenes hadjárat terhét és kockázatát. Ezt többen belátták a magyar urak közül; Batthyány Ferenc például nem csinált ebből titkot Veltwyck előtt sem. Nem is ezen háborodtak fel. Az a tudat gyötörte őket, hogy amíg, még a török foglalások és pusztítások előtt, és kedvezőbb körülmények között kiegyezhettek volna, a római király nem engedte. Évről-évre újabb és újabb ígéretekkel traktálta őket, balkezes vállalkozásaival csak veszedelmet hozott az országra, hogy végül is az ő bőrükön megcsinálja ugyanazt, amit a magyarságnak nem volt szabad —: adó-fizetőjévé váljék a szultánnak s még azt is a megmaradt magyarságból sajtolja ki, ami ehhez szükséges.

Önvád volt ez, azért volt olyan égő, olyan keserves.

Veltwyck hosszú és érdekes levelében többek között beszámol az egyik magyar nemes felszólalásáról. Sajnos, nem maradt ránk a neve.

Egy elsvadot fáról beszélt a szónok, amelyből gúnyt űznek a többiek. De egy nap lángra lobban a kiszáradt fa és vele ég az egész erdő.¹² „A szomszédok és mindenki folyton azt mondogatta, hogy azért ígérnek nekünk támogatást, mert szeretnek bennünket és mert segíteni akarnak

Magyarországon. A császár, amikor tehetette, mégis Algirnál és Tunisznál támadt. Ő tudta miért...“

A „kiszáradt, magárahagyott és kigúnyolt fa“ tüzetől Bécsben is féltek.

„A római király és akik a magyar viszonyokat ismerik, leginkább azon aggódnak, hogy a kereszténység a török ellen szükséges lovasságot vesztheti el a magyarokban. A magyar huszárok több bajt okozhatnak nekünk, mint maga a török, mert ismerik ügyeinket és szokásainkat és tudják, hol vannak azok a pontok, ahol támadni lehet. Évek óta hozzászórtak a folytonos háborúkhöz, borzalom arra gondolni is: mi lenne, ha a töröknek segítenek.“ A császári orátor egy másik levele szerint a római király azt ajánlja a császárnak, iparkodjék a magyar fegyvereseket kiszedni Fráter György kezéből, aki megnyerte magának a katonák szívét. Így tizenhatszáz lovast kaphatna ugyanazon az áron, mint amennyibe tizenkétezer német gyalogos kerül.

Veltwycknek csakugyan nem lehetett könnyű feladata a nagyszombati országgyűlésen.

Azzal próbálta nyugtatni a felzúdulat rendeket, hogy a császár továbbra is a legjobb indulattal viseltetik sorsuk iránt. A háború kockázatos dolog, de ha rákerül a sor, bizonyosak lehetnek abban, hogy a császár mellettük lesz. Most egyelőre biztosítva van a béke a franciával, ami nagy előny. Erre gondoljanak. A császár ezt a békét főleg azért kötötte, hogy az ő országukon segítsen, amit azzal kell meghálálni, hogy a római király szolgálatára állnak és mielőbb megfelelő buzgalmat mutatnak ebben a tekintetben. A dolgok siettetésére nincsen semmi ok. Kezdetnek megvan a legtöbb, amit remélhettek, most már csak be kell fejezni azt, aminek Speyerben megvetették az alapját...

Gyermekeket intenek így türelemre és engedelmességre. Pedig Veltwyck maga is tudta, hogy mindez üres beszéd.

„Bármilyen történjék is — írta a császárnak — a diétán összegyűlt uraknak tovább kell látniuk az orruknál.“¹³

A megnyugtató — legalább forma szerint — mégis sikerült. Erre vall a Nagyszombaton összegyűlt magyar rendek 1545. február 20-án a császárhoz intézett felterjesztése.¹⁴

Nagyszombatra Fráter György is meghívást kapott. Bár még 1545. január 12-én azt írta a császárnak, hogy a tervezett hadjáratban készségesen részt vesz, az országgyűlésre nem jött el. Csak megfigyelőket küldött. Sok keserves csalódás után tudta, mit érnek az ígéretek.

„A barát kiküldöttei csak azért időztek Nagyszombatonban, hogy lássák a császár szándékait és a németországi helyzet alakulását.“¹⁵

Így látta Veltwyck, aki a rendek magatartását is nagyrészt a barátjának tulajdonította. Azt írja, hogy „Fráter György és azok, akik hallgatnak rá, félnek a töröktől. A török ott van a nyakukon a határoknál. De éppen ilyen ellenségesen éreznek az országot pusztító kapitányokkal és hadinéppel szemben. Bőven van arra ok, ami kétségbeejtse őket. Egyik főúr a másik ellen, egyik nemes a másik ellen és valamennyien a püspökök ellen...“¹⁶

„Bizony, Felség, lehetetlen, hogy a dolgok még sokáig így maradjanak ebben az országban. Vagy az fog történni, hogy a töröknek adja meg magát a falusi nép és a kiskisnemesesség, mert különben mindkettő áldozatul esik néhány főúr étvágyának, vagy a főurak csatlakoznak a baráthoz.“

A császári orátor a diéta ideje alatt Fráter György egyik emberével összeköttetésbe lépett, hogy a római királytól kapott utasításnak megfelelően megpróbáljon belenézni a barát terveibe.

„Azt látom, — írta — hogy a barát fél a töröktől és többé nem járul eléje. De valahányszor a római királyról beszélek bizalmi emberének, mindig felségedre fordítja a

szót, mint akihez ura szívesen eljönne, hozzátéve mindig, hogy Ausztriába (azaz nem messzebb). Ezzel azt akarja jelezni, hogy ha felséged eljön Magyarországra (az innen indítandó hadjáratra gondol), akkor a barát hajlandó felségednek engedelmeskedni. Azt is mondja, hogy ura élelmiszerek szállítására rengeteg társzekeret tart készletben Felséged számára, — de félek, ez azé lesz, aki hamarabb jön.¹⁷

Bécsben a császári orátor lelkébe alaposan beleültették a gyanút, mert így fejezi be azt, amit a barátról ír.

„Ha következtetni lehet abból a módból, ahogyan a barát ezen a diétán emberei és írásai segítségével — amint gyanítják — eljár, bizonyos, hogy igen nagy ügyességgel tevékenykedik, de bízni aligha lehet benne, bármennyire állítsa is, hogy fél a töröktől.“

A barát sem félhetett jobban a szultántól, mint Ferdinánd király, amióta császári bátyjától megtudta, hogy az 1544. évi speyeri birodalmi gyűlésen biztosított defenzív segítségéből sem lesz semmi.

A szultánhoz küldött Adurno Jeromos azonban Konstantinápolyban meghalt, mielőtt a padisah elé járulhatott volna.

Pedig a portán ezúttal nem nagyon akadékoskodtak. Újra itt voltak a perzsa bonyodalmak. A szultán pénztára kimerült, a francia király békéje a császárral kijózanítólag hatott.

A nagyvezér hajlandó lett volna a tárgyalásokat folytatni Malvezzivel, Adurno titkárával. Amikor erre Malvezzi, felhatalmazás hiányában nem vállalkozott, mindössze ötven napot engedett arra, hogy Bécsből más követet küldjenek. Nyilván így akarta siettetni a dolgot.¹⁸

A nagyvezér ezúttal is azt a tanácsot küldte Bécsbe, hogy Ferdinánd Magyarországon ne avatkozzék annak a területnek az ügyeibe, amelyet a szultán fegyverrel hódí-

tott meg — akkor hajlandó a római királyt „tisztességes és megengedett dolgokban“ segíteni.

A hazatérő Malvezzinek az volt a véleménye, hogy a szultán szívesebben köt állandó jellegű békét, mint fegyverszünetet, „mert Erdélyből török tartományt akar csírálni“.¹⁹

Közben (1545. május 22-én) a császár is arra utasította Veltwycket, hogy Velencén át utazzék Konstantinápolyba s kezdjen a francia követ támogatása mellett az ő (Károly) nevében béketárgyalásokat a portán.

Ferdinánd sietett megelőzni bátyját. Új követét: Siccus Miklóst a szó szoros értelmében lóhalálában küldte Konstantinápolyba. Tíz paripa dült ki alatta, mire július 9-én odaért.²⁰ Veltwyck a francia Monluc-kel csak augusztus közepén futott be.

De a portán Siccus-szal nem is akartak szóbaállni. Veltwyck is azt írta neki, ne kezdjen addig tárgyalni, amíg ő meg nem érkezik.

Veltwyck első szultáni audienciája után indultak meg a tulajdonképeni megbeszélések — a franciák alakoskodó asszisztenciája mellett. A császáriak felé megjátszották a jóakarató támogató szerepét, de ugyanakkor a töröknek is szolgálatokat akartak tenni azzal, hogy Veltwyck utasításának tartalmát kifürkészik. Valójában minden „közvetítő“ szerepe ez, de a császári orátor szerint nem volt szükség rájuk, intrikáikkal csak összezavarták a dolgokat, megnehezítették a tárgyalásokat s benn akarták tartani mindenben a kezüket.

Sokféle kérdés szóba került ezeken a tárgyalásokon. Beszéltek Tuniszról, Algirról s egyebekről is, de valójában a magyar kérdés körül fordult meg minden. „Mais tout se fonde sur la Hongherye“ — mint Veltwick írta.

A császári orátor véleménye szerint a magyar kérdésben biztosítható nyugalom a szultán számára is nagy köny-

nyebbséget jelentett. Szívesen is látta volna, de elhatározáshoz mégsem tudott jutni. Először azért nem, mert „saját házához“: az ozmán birodalomhoz most már közel esett a magyar terület s mert harcias lakói mindig készek arra, hogy odaálljanak a Magyarországra jövő keresztény seregek mellé. Másodszor azért nem, mert a franciák mindig megtalálják a módját annak, hogy megzavarják a török fejét.²¹

Ha Veltwyck véleményét pozitív oldalára fordítjuk —: ez lényegében azt jelenti, hogy ha a magyarság inkább a maga érdekét nézi és nem áll kötélnek minden ígéretre s az első jó szóra, akkor a török sem érezte volna szükségét annak, hogy állásait a Duna völgyében megerősítse és kiterjessze, ami viszont mindig mélyebbre verte az éket magyar és magyar közé. És akkor a francia politikának sem lett volna módja arra, hogy azzal zavarja meg török fejét —: mi minden veszedelem fenyegeti az ozmán birodalmat a Magyarországon át támadó Habsburgok felől.

3.

A tárgyalások alapja az az ajánlat volt, amelyet Siccus hozott magával s amelyet kitálalt még Veltwyck érkezése előtt —: mind a két fél megtartja azt, ami Magyarországi területéből birtokában van s Ferdinánd az ő kezén levő részekért évi tízezer aranyat fizet a szultánnak, megtoldva ezt még háromezer arannyal a nagyvezér, és egyenként ezer-ezer arannyal három basa részére.

Egész Magyarország átengedéséről, amiért Ferdinánd nemrég évi százezer aranyat ajánlott föl, szó sem volt többé.

A portán keveselték a megajánlott adót és azt követelték, hogy Ferdinánd mondjon le Török Bálint birtokairól s mindarról, ami annakidején a Dunántúl János király kezén volt.²²

Az adó összegét illetően azzal próbálták a császáriakra hatni, hogy egyedül a horvát urak a maguk birtokaiért évi tizenötezer aranyat ajánlottak.

Végül is, minthogy a dolog érdemében nem jutott előbbre, 1545. november 10-én Drinápolyban másfél évre fegyverszünetet kötöttek.